

Cumhuriyet Modernleşmesi ile Osmanlı Modernleşmesinin Karşılaştırılması

Arda GÖBEL¹

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi: 20.09.2023

Kabul Tarihi: 17.10.2023

Research Article

Article History

Date of Application: 20.09.2023

Acceptance Date: 17.10.2023

Özet

Son dönem Türk tarihinin anlaşılmasında modernleşme düşüncesi önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin, Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerini içine alan son iki yüz yılını modernleşme yolunda harcanan çabaların bütünü olarak özetlemek bile mümkündür. Ancak bunu yaparken Osmanlı modernleşmesi ile Cumhuriyet modernleşmesinin öne çıkan özelliklerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin ve Cumhuriyet'in modernleşme tecrübeleri birtakım ortak özelliklere sahip olduğu gibi, bunları birbirinden ayıran son derece önemli farklar da mevcuttur. Osmanlı modernleşmesinin temel amacı devleti kurtarmakken, Cumhuriyet modernleşmesi ise yeni kurulan ulus-devleti, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine sebep olan faktörlerden arındırıp, Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesine erişmek" ülküsüne ulaştırmayı benimsemiştir. Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinin tecrübesinden ve birikiminden güç almakla beraber, onu aşmanın yollarını da aramıştır. Osmanlı modernleşmesinin "Doğu-Batı" ya da "eski-yeni" eksenindeki tereddütlerinden kaynaklanan ikilikleri/düalizmi ortadan kaldırmak isteyen Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Atatürk'ün siyasal ülküsü olan muasır medeniyetler seviyesine erişme ülküsünün gerçekleşmesini Batı medeniyetine tam bir bağlılık içerisinde olmakta bulmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı Modernleşmesi, Cumhuriyet Modernleşmesi

Comparison of Republican Modernization and Ottoman Modernization

Abstract

The idea of modernization has an important place in understanding recent Turkish history. It is even possible to summarize the last two hundred years of Turkey's history, including the Ottoman and Republican eras, as a whole of the efforts made towards modernization. However, in doing so, it is necessary to compare the prominent features of Ottoman and Republican modernization. While the modernization experiences of the Ottoman Empire and the Republic have some common features, there are also very important differences that distinguish them from each other. While the main goal of Ottoman modernization was to save the state, Republican modernization aimed to purify the newly established nation-state from the factors that caused the decline of the Ottoman Empire and to achieve Atatürk's ideal of "reaching the level of contemporary civilizations." Republican modernization drew strength from the experience and accumulation of Ottoman modernization but also sought ways to surpass it. The founding cadres of the Republic, who wanted to eliminate the dualisms/dualism arising from the hesitations of Ottoman modernization on the axis of "East-West" or "old-new," found the realization of Atatürk's political ideal of reaching the level of contemporary civilizations in full adherence to Western civilization.

Keywords: Modernization, Ottoman Modernization, Republican Modernization

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ardagobel@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4596-5079.

1. Giriş

Modernleşme, 16. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılda "...bir yaşam projesine dönüşen, değiştirici ve dönüştürücü etkileri olan, devrimlerle seyredilen, Batı Avrupa'da ortaya çıkan düşünce iklimi ve eylemlilik halidir" (Karakas, 2022: 109). Batı Avrupa'da feodal toplumun 16. yüzyılda çöküşüyle başlayan bu süreç, "...burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasî hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi..." önemli sonuçlar doğurmuştur (Mardin, 2018: 25). Batı Avrupa, anılan bu tarihsel süreç içerisinde Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi düşünsel, edebî ve felsefî alanların yanında teknik ve bilimsel alanları da kapsayan muhtelif atılımların eşliğinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Modernleşmeyi esasen Batı dünyasında çeşitli alanlarda kendisini gösteren bu atılımların sonunda ortaya çıkan yeni toplumsal, ekonomik, siyasi düzen değişikliği olarak tanımlamak da mümkündür.

Modernleşmenin Türkiye'deki tarihi ise daha farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Türkiye'de modernleşme düşüncesi, Batı Avrupa'daki tarihsel süreçten kopuk olmasına istinaden oldukça zayıf bir teorik arka plana yaslı hâlde ve daha ziyade devletin "var olma" mücadelesi içinde acilen çözüm üretilmesi gereken meselelerin hâline yönelik "pratik" bir metot olarak gündeme gelmiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nde devleti kurtarma düşüncesiyle modernleşme düşüncesi iç içe geçmiş; devletin kurtuluşu ile modernleşme arasında bir paralellik kurulmuştur. Tanzimat elitleri, "devleti çöküşten kurtarmak için gerekli bir unsur olarak gördükleri" medeniyet nosyonunu "bilimsel ve kültürel gelişimin bir ürünü ve insanlığın en gelişmiş hayat biçiminin bir göstergesi olarak teknik, bilimsel ve sosyo-kültürel gibi bütün alanları içeren bir bütün" biçiminde anlıyorlardı (Çolak, 2009: 154). Hakikaten, Tanzimat Fermanı'yla birlikte başlayan yeni dönemde, "medeniyet" kavramının hem Türk siyasal literatüründeki kullanılma sıklığı hem de bu kelimeye atfedilen müspet değer sürekli artmaya başlamıştır. Çetinsaya (2003: 56-58), Tanzimat dönemi kullanılışında medeniyet kavramının "...her şeye kâdir, kendisinden bir din gibi bahsedilen, din hâline getirilen bir kavram" şeklinde algılandığını söylerken, "...her türlü maddî ve manevî ilerlemenin ön şartı" olan medeniyetin kısaca "...insanı saadete götüren her şey" olduğunu kaydetmektedir. Bu arada, Batı Avrupa'nın, Avrupa-dışı devlet ve toplumlar üzerinde giderek artan tahakkümü zamanla Batı-merkezli bir bakış olarak ideal düzenin tasviri olmuş ve modernleşme ile Batılılaşma aynı anlamı ifade eder hâlde gelmiştir. Bu durum, Batılı devletler karşısındaki görece zayıflığı meydana çıkan Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Üstelik, medeniyet kavramının, tam da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devrine rast gelen bir dönemde, arasının giderek açılmaya başladığı ve kendisini sürekli dış müdahalelerle gösteren "Batı" medeniyetiyle eşdeğer görülmeye başlanması (medeniyet=Batı), girişilecek modernleşme hamlelerinde Batı medeniyetinin koşulsuz-şartsız benimsenmesi noktasında itirazları da beraberinde getirmiş; söz konusu hamlelerin radikallikten ziyade telifçi/sentezci bir mahiyet arz etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden devralınan yapı içerisinde "...medenîleşmiş, yeni bir toplum ve yeni nesiller yaratmak" (Çolak, 2009: 162) amacıyla olan Cumhuriyet Türkiye'si ise Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesine erişmek" hedefinin tahakkuku için Osmanlı Devleti'ne nazaran daha radikal bir modernleşme tasavvurunu hayata geçirmek istemiştir. Cumhuriyet modernleşmesi, medeniyet ve modernleşme kavramları bağlamında Osmanlı devrindeki tereddütleri geride bırakarak doğrudan Batı'ya referans vermiş; söz konusu kavramları Batı'yla özdeş görmüştür. Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ülküsü olarak tespit ettiği "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" amacıyla işaret ettiği medeniyetin "Batı" medeniyeti olduğu kesin biçimde kabul edilmiştir. Aşağıdaki satırlarda ilk olarak Osmanlı modernleşmesinin öne çıkan özellikleri aktarılacaktır. Ardından, Osmanlı modernleşmesi ile

karşılaştırmalı bir şekilde Cumhuriyet modernleşmesinin belirgin özellikleri üzerinde durulacaktır.

2. Osmanlı Modernleşmesinin Temel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde bilhassa Tanzimat Fermanı'nı (1839) takip eden dönemde başta hukuk, eğitim ve idare alanlarında gerçekleştirilen yeniliklerin tümü "modernleşme/Batılılaşma hareketleri" olarak değerlendirilebilir. Esasen, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme/Batılılaşma çabaları, Tanzimat Fermanı'ndan önceki devirlere de götürülebilir. Osmanlı Devleti'nde 17. Yüzyılın ortalarından itibaren, çeşitli sebeplere bağlı olarak devletin fetih politikalarında yaşanan duraklama, mevcut sınırlara yeni toprakların eklenememesine neden olmuştur. Bu durum ise, toprak rantı üzerine kurulmuş bir malî yapıya dayanan imparatorlukta -başta vergi gelirleri olmak üzere- ekonomik anlamda yeni gelir kaynakları yaratılamaması sonucunu doğurmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2009: 13; Timur, 1968: 49).

Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme hareketleri, savaş meydanlarında Batılı devletlere karşı alınan yenilgiler neticesinde başlamıştır. Bu savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti ilk olarak Batı'nın "teknik üstünlüğünü" kabule razı olmuş ve böylece ilk ıslahat hareketleri de ordu içerisinde yapılmıştır. Osmanlı ordusunun zamanın gereklerine uygun Batılı tarzda bir ordu hâline getirilmesi çabaları, Osmanlı modernleşmesinin ilk adımları olarak düşünülebilir. Askerî alandaki bu modernleşme çabaları, diğer alanlardaki benzer çabalar için bir "muharrik kuvvet" işlevi görmüştür. Tanzimat öncesi dönemin en önemli modernleşme çabası, III. Selim (1789-1807) iktidarında kurulan Nizam-ı Cedit Ordusu'dur. Genel anlamda 18. Yüzyıl Osmanlı modernleşmesi, bilim, teknik, eğitim gibi farklı cepheleriyle tamamen askerî amaçlara hizmet eden bir mahiyet arz etmiş; siyasî, idarî ve hukukî bakımdan bir Batılılaşma gayesi güdülmemiştir. Ortaylı'nın (2003: 40) ifadesiyle "...Batılılaşmanın adı konmamıştır, hele Batı'nın siyasal müesseselerinin kabul veya ret anlamında mülahazaya alınması hiç söz konusu değildir."

III. Selim sonrasında Osmanlı modernleşmesinin yalnızca teknik alanı kapsayan ve kendisini ordunun ıslah edilmesi şeklinde tebarüz ettiren klâsik mahiyeti değişikliğe uğramıştır. Zira görülmüştür ki, Batı'nın Osmanlı'ya karşı üstünlüğünün arka plânında, kendisini sadece savaş meydanlarında gösteren "teknik" bir üstünlükten çok daha fazlası vardı. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmut'la (1808-1839) birlikte, Batılılaşmanın yalnızca teknik alanla sınırlı kalmayarak; ilmî, hukukî, idarî ve içtimaî yenilikleri de beraberinde getirecek yeni bir mahiyete bürünmesi fikri kabul edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), Osmanlı tarihindeki en büyük değişimlerden biri olmuştur (Shaw & Shaw, 2002: 21). Bu arada, Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Batı tarzı merkezî orduya "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" isminin verilmesi, Osmanlı modernleşmesinin bütün bir 19. Yüzyılda yaşayacağı "muhafazakârlık-modernlik geriliminin" ya da "eski ile yeninin" yaratacağı düalizmin/ikiliklerin ilk ipuçlarını vermiştir. II. Mahmut devrindeki Batılılaşma çabaları, Osmanlı modernleşmesine gerçekten de geniş bir perspektif kazandırmıştır. Osmanlı modernleşmesi bağlamında II. Mahmut, kendisinden önce başlayan "klâsik modernleşme" çabaları ile kendisinden sonra başlayacak olan "Tanzimat modernleşmesi" arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Tunaya (1960: 31), II. Mahmut reformlarını, Tanzimat hareketinin başlangıcı olarak ona özelliklerini ve metodunu veren bir kaynak olarak değerlendirmektedir.

1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde 1839-1876 arası döneme ismini vermesinin yanı sıra, 19. Yüzyıl Osmanlı modernleşmesine asıl rengini vermesi noktasında da önemli bir belgedir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte, Osmanlı toplumunu meydana getiren fertlerin,

hükümdar karşısında “taraf” olarak kabul edilmesi mevzu bahis olmuştur (Tunaya, 1960: 60). Söz konusu fermanla Osmanlı tarihinde ilk defa olarak padişahın mutlak otoritesinin de üstünde bir “kanun gücü” olduğu kabul edilmiş; Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin bütün Osmanlı tebaasına can, mal, ırz ve namus, vergi ve askerlik hususlarında güvence verilerek, bu hakların padişah tarafından teminat altına alındığı ilan olunmuştur (Akyıldız, 2011: 2; Çetinsaya, 2003: 61-62; Shaw & Shaw, 2002: 60). İşte, Tanzimat Fermanı’yla birlikte hedeflenen de hükümdarların mutlak kabul edilen şahsî/keyfî iktidarının kanun gücü sayesinde sınırlandırılarak, ferdî hakların garanti altına alınmasıdır. Tanzimat bürokratları bu sayede, imparatorluğun bilhassa gayrimüslim unsurlarını Fransız İhtilâli’nin getirmiş olduğu milliyetçi dalgadan koruyarak, azınlıkların devlete olan sadakatlerini kazanmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemi (1839-1876) içerisinde hem modernleşme hareketlerinin yönlendiriciliği hem de devlet idaresinin kontrolü büyük oranda Babiâli bürokratları tarafından gerçekleştirilmiştir. Tanzimat’la birlikte saraydan Babiâli lehine doğru değişen bu güç dengesi, II. Abdülhamit iktidarında (1876-1909) yeniden saray lehine olacak şekilde değişmiştir. Bu yeni dönemde modernleşme hareketlerinin yönlendiriciliği ile birlikte, bürokrasinin ve genel anlamda devlet idaresinin merkezi de II. Abdülhamid iktidarının âdeta sembolü hâline gelmiş olan Yıldız Sarayı’na kaymıştır (Mardin, 1983: 56). Ancak bu değişmeye karşın, Tanzimat’tan bu yana Batılılaşma yönünde seyreden Osmanlı modernleşmesi II. Abdülhamid iktidarında da devam etmiştir. Bilhassa eğitim alanında önemli adımlar atılmış; Batı tarzında eğitim veren okulların sayısı artırılarak, Tanzimat reformlarını uygulayabilecek nitelikte bir merkezî bürokrasiye hizmet edecek devlet memuru yetiştirilmek istenmiştir. Ayrıca, yeni açılan ya da müfredatı değiştirilip yabancı uzmanlar getirilerek modernize edilen Batı tarzı askerî okullar sayesinde ordunun modernize edilmesi arzulanmıştır.

II. Abdülhamid dönemini takip eden Jön Türk hareketi, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. Yüzyıldan bu yana sürmekte olan modernleşme programını sürdürmüştür. Bilhassa I. Dünya Harbi esnasındaki reformlarla eğitim ve adliye teşkilatının lâikleştirilmesi hususunda kayda değer bir mesafe kat edilmiştir. 1916’da Şeyhülislâm kabineden çıkarılmış ve yetkileri sınırlandırılmıştır. Eğitim alanında medreselerin modernleştirilmesi çabaları sürdürülmüş ve önemli bir adım olarak medreseler Maarif Nezareti’ne bağlanmıştır (İnalçık, 2013: 322; Zürcher, 2019: 151). Hukuk alanında her ne kadar Tanzimat’tan bu yana devam edegelen düalist yapı sürmüşse de bütün mahkemelerin Adliye Nezareti’ne bağlanması ya da aile hukuku konusunda 1917 yılında çıkartılan “Hukuk-u Aile Kararnamesi” gibi hukuk reformları yakın zamanda Cumhuriyet Türkiye’sinin kabul edeceği Medenî Kanun’a giden yolda önemli bir adım teşkil etmiştir.

3. Cumhuriyet Modernleşmesinin Yol Haritası: Batılılaşarak Modernleşmek

Cumhuriyet modernleşmesi, esasen Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi, modernleşme ile Batılılaşmayı eşdeğer olarak görmüş; bu anlamda “Batılılaşarak modernleşmek” hedefine yönelmiştir. Cumhuriyet modernleşmesi ile Osmanlı modernleşmesinin kıyaslanması noktasında en temel fark, Osmanlı modernleşmesi daha “eklektik” bir mahiyeti haizken, Cumhuriyet modernleşmesi ise Batı’yı/Avrupa’yı “topyekûn” olarak alma taraftarı olmuştur. Bu itibarla, Osmanlı toplumu içerisinde bilhassa 20. asrın başlarından itibaren seslerini kuvvetlice duyurmaya başlayan Batıcılık düşüncesi ile bu düşüncüyü savunan isimleri, Cumhuriyet modernleşmesine yön veren önemli faktörler arasında zikretmek gerekmektedir. Tıpkı “devleti kurtarma” amacıyla ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi fikir akımlarından biri olan “Batıcılık”, “imparatorluğu içinde bulunduğu çöküntüden kurtarmak ve çağdaşı olan Batılı devletler düzeyine çıkartmak için, Batı’nın teknolojik,

sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarının benimsenmesi gereğini savunan” bir düşünce üzerinden kendisini ortaya koymuştur (Ateş, 2002: 59).

Atatürk, örneğin Abdullah Cevdet gibi II. Meşrutiyet devrinin Batıcı aydınlarının görüşlerinden ziyadesiyle etkilenmiştir. Modernleşmeyi temelde bir “Batı fikriyatını hazmetmek ve düşünce yapısını değiştirmek sorunu sayan...” Abdullah Cevdet’in (Mardin, 1983: 170) savunduğu şekilde “Bir ikinci medeniyet yoktur: Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülü ile diken ile kabul etmek mecburidir” (Atalay, 2016: 253). İmparatorluk içerisinde Batıcı görüşleri savunan kimseler, o zamana kadarki modernleşme/Batılılaşma çabalarını yetersiz gördüklerini ifade etmişlerdir. Onlara göre, Tanzimat’la başlayan Batılılaşma çabaları ancak “şekli” bir Batılılaşmaya imkân verdiği gerekçesiyle eksik bulunmuş; Rönesans, Reform, Aydınlanma düşüncesi gibi Batı düşüncesinin temel karakteristiklerini yansıtan düşünce yapısı olduğu gibi alınmadığı müddetçe bundan sonraki çabaların da beyhude bir uğraş olarak kalacağı savunulmuştur.

Çağdaş medeniyetin “ilme” dayandığını düşünen Atatürk’e göre, çağdaş/muasır medeniyeti günümüzde temsil eden medeniyet de ilme dayalı bu niteliği sebebiyle Batı medeniyetidir. İslâm dünyasında 9. asır ila 14. asır kapsayan dönemde ilmî sahada dikkate değer ilerlemeler kaydedilmesine mukabil, bu dönemin sonrasında pozitif ilimlerde büyük bir sıçrama gerçekleştiren Avrupa/Batı medeniyeti, ilmî sahadaki üstünlüğü Müslüman dünyasından almıştır. Nitekim, Atatürk’ün nazarında da “İslâm medeniyeti, zamanında parlak bir devir açmıştır, fakat bugün için örnek niteliğini yitirmiştir, [bugün] örnek olarak alınacak medeniyet Batı medeniyeti ve beraberinde getirdiği müspet bilim anlayışıdır” (Mardin, 2017: 184). Bu noktada, Atatürk düşüncesinde “çağdaş uygarlık/medeniyet” ile “Batı” kavramlarının özdeş kavramlar olarak telâkki edildiği görülmektedir (Oran, 1999: 259-260; Timur, 1997: 109). Atatürk’ün, Cumhuriyet Türkiye’sine yüklemiş olduğu “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” ülküsünde de “muasır medeniyet” ile kastedilen yine “Batı medeniyeti”dir.

Gerçekten de Cumhuriyet modernleşmesi, asla Batı-dışı bir modernleşme programını benimsemeyen ve ana eksenine tamamen Batı medeniyetini yerleştiren bir modernleşme örneğidir. Bu durum, Atatürk’ün “medeniyet” kavramını algılamasında da görülebilir. Nitekim, Atatürk’ün söylev ve demeçlerinde en fazla kullandığı sözcüklerin başında yine “medeniyet” gelmektedir (Tunaya, 2002: 123). Atatürk’e göre medeniyet “bir tanedir” ve o medeniyet de şüphesiz ki “Batı medeniyetidir” (Atalay, 2016: 254). Atatürk, Fransız muhabiri Maurice Pernot’ya daha Cumhuriyet’in ilan edildiği gün verdiği demeçte şunları söylüyordu:

...Memleketler muhaliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmek lâzımdır... Biz daima şarktan garba doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz... Fakat vücutlarımız şarkta ise fikirlerimiz garba doğru müteveccih kalmıştır. Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir (ASD III, 1997: 90-91)?

Atatürk’ün zihninde modernleşme, her şeyden önce yaşanan muasır asrın “maddî” ve “teknik” gereklerine intibak edilmesiyle, Türk toplumunu “müreffeh” bir topluma hâline getirebilmektir. Bu amaç, Atatürk’ün Onuncu Yıl Nutku’nda da görülebilir: “...Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız...” (ASD II, 1997: 318). Atatürk’ün konuşmalarında geçen “modernleşme” ve “medeniyet” kavramları da işte bu bağlamda ele

alınmalıdır. Atatürk'ün, 1925 yılında Şapka İnkılâbı'nı tanıtmak amacıyla gittiği Kastamonu'da yaptığı bir dizi konuşmanın ana temasını da yine -çağa uyum sağlama anlamında- modernleşme ve medeniyet kavramları oluşturmaktadır. Atatürk, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı konuşmada "Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki ona bigâne olanları yakar ve mahveder" demiş (ASD II, 1997: 216); 28 Ağustos'ta yine İnebolu/Kastamonu'da verdiği nutkunu şöyle bitirmiştir: "...Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir ve o gafil ve itaatsizler hakkında çok bîâmandır [acimasızdır]" (ASD II, 1997: 222).

Kongar (1981: 384), Batı medeniyetinin benimsenmesinin "Batı'ya öykünme biçiminde değil, 'Batı gibi olmak' anlamında bir Batılılık" olduğunu da eklemektedir. Nitekim Atatürk'ün, yabancı bir gazetecinin sormuş olduğu "Garplıların nelerini milletiniz için almak istersiniz?" sorusuna vermiş olduğu cevap da bunun bir göstergesidir: "Biz Garp medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz" (Âfetinan, 2019: 243).

Atatürk, Batılılaşmaya yönelik bu modernleşme programının savunulmasında ve hayata geçirilmesinde yalnız da kalmamış; "bu fikirler, millî ve siyasî hayata hâkim bir çevrenin gerçekleştirmek istediği... bir program..." hâline gelmiştir (Tunaya, 1960: 112). Mesela, Atatürk devrinin muteber simalarından olan ve 1924-1930 yılları arasındaki Adalet Bakanlığı sırasında Türk hukukunun -Medenî Kanun da dâhil olmak üzere- tamamen Avrupa hukuku temelinde yapılandırılmasında baş rolü oynayan Mahmut Esat [Bozkurt], 1931'de kaleme aldığı bir yazısında "...Ben Türk İnkılâbı'nı Batılılaşmak diye anlıyorum. Şimdiye kadar yapılan işler de bundan başka bir şey değildir" diyordu (Halıcı ve Burgaç, 2016: 949).

Cumhuriyet modernleşmesinin ayırt edici özelliklerinden biri de "topyekûn" bir modernleşme öngörmüş olmasıdır. Geleneksel kurumlar ile modern kurumların birlikte var olmaları sebebiyle birtakım alanlarda "ikilikler" (düalizm) doğuran Osmanlı modernleşmesinin bu eklektik yönüne mukabil, Cumhuriyet modernleşmesi tamamen Batıcı bir yön izleyerek söz konusu bu ikiliklerden kurtulmak istemiştir (Berkes, 2002: 248, 524; Ortaylı, 2009: 205). Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl öncesindeki modernleşme çabaları, bilhassa ordunun ıslah edilmesi amacını güden askerî reformlara ilişkin "teknik" alanlardaki yenilikleri içermektedir. Tanzimat Fermanı'yla başlayan 19. asır Osmanlı modernleşme hareketleri ise devletin siyasî, içtimaî, idarî, hukukî ve kültürel bakımlardan da dönüşümünü amaçlayan çok daha geniş kapsamlı bir düşünsel arka plâna dayanmakla birlikte, bir taraftan her türlü geleneğin muhafaza edilmeye çalışıldığı, bir taraftan da her alanda muhtelif modernleşme/Batılılaşma hareketlerinin aynı anda görüldüğü "sentezci" bir yapıya sahipti. Bu bakımdan 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi tarihi, ikiliklerin (düalizmin) tarihidir. Bu yüzyıl, "eski-yeni", "Doğu-Batı", ya da "geleneksel-modern" gibi karşıtlıkları doğurmuştur. Öte yandan, Tanzimat ve Islahat Fermanları, devletin merkezîleşmesine bağlı olarak bürokrasinin genişlemesi sonucunu da doğurmuştur. Böylece, bir tarafta bürokratik iktidarı temsil eden "Babiâli iktidarı", diğer tarafta ise hükümdarın otoritesini temsil eden "saray iktidarı" şeklinde bir başka ikilik daha ortaya çıkmıştır. Hukuk alanında ise lâik karakterli ticaret ve ceza mahkemeleri şer'î mahkemeler ile yan yana işlerken (İnalçık, 2013: 321); yine esas itibarıyla şeriatı temel alan Medenî Kanun'un (Mecelle) varlığı, pek çok alanda olduğu gibi hukuk alanındaki ikilikleri de gözler önüne sermiştir.

Osmanlı modernleşmesinin anılan bu çehresi, II. Meşrutiyet sonrasında değişme emareleri göstermeye başlamıştır. Jön Türkler'in düşünce geleneğinde pozitivist bir dünya görüşü içine yerleştirilmiş olan "ilerleme" (terakki) düşüncesi, "ilerilikle geriliğin ayırıcı ölçütlerinin Batı uygarlığı standardına göre belirlendiği" bir anlayışa sahipti (Köker, 2016: 162). Kemalizm

de benzer bir bakış açısıyla hareket etmiş; üstelik Batı uygarlığı standardını daha da mutlak hâle getirerek, Jön Türklerden daha “radikal” bir modernleşme çizgisi tutturmuştur. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Batıcı görüşleri savunanlar, İslâmî ilkelere dayanan bir ahlâk anlayışının yerine dinden bağımsız ve tamamen maddeci/materyalist bir ahlâk anlayışını ikame etmek istemişlerdir. Modern Batı düşüncesinin bu mahiyetteki karakterinin, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, devletin varlığının sona erdiği 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan yaklaşık yarım asırlık tarihsel süreçte hatırı sayılır etkileri olmakla birlikte, bu fikirlerin asıl etkileri Osmanlı Türkiye’sinden ziyade, Cumhuriyet Türkiye’sinde gözlemlenmiştir (Ateş, 2002: 61; Kazancıgil, 2009: 224-225). Zira yakın gelecekte Kemalist modernleşme programının tatbik edeceği pek çok yenilik düşüncesinin, en başta Jön Türkler içerisindeki Batıcı çevrenin yayın organı olan İçtihat Mecmuası’nda Abdullah Cevdet, Kılıçzade İsmail Hakkı ve Celal Nuri gibi pozitivistler tarafından dile getirilmiş olduğu hatırlanmalıdır (Göbel, 2023: 76). Kılıçzade Hakkı’nın 1912 yılında İçtihat Mecmuası’nda yayımlanan iki yazısında “harf inkılabından kılık-kıyafetin değiştirilmesine, tekke ve zavayelerin ilgasından dilde yapılması istenen reforma, kadınlara verilmesi düşünülen birtakım haklardan alaturka musikinin yerine Batı müziğinin ikame edilmesine kadar farklı alanlardaki talepler dile getirilmiştir” (bkz. Bolay, 2007: 208; Hanioglu, 1992: 151; Kara, 2019: 29-30; Lewis, 1984: 235-236; Mardin, 1983: 168). Bahsi geçen tüm bu inkılâp önerileri, Cumhuriyet Türkiye’sinde hayata geçirilmiştir.

Cumhuriyet modernleşmesi, başta Ziya Gökalp gibi II. Meşrutiyet devrinin pek çok reformcusunun ortak özelliği olan Batı “teknîği” ile “kültürü” arasında bir senteze dayanan uzlaşma arayışlarını da böylece sona erdirmiştir. Bu itibarla, Gökalp’in “hars/kültür-medeniyet ayrımı” Cumhuriyet modernleşmesi tarafından kabul görmemiştir. Ziya Gökalp (1968: 35), hars/kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran temel şey olarak “...harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır” demektedir. Gökalp, bu iki kavram arasındaki farkları şöyle sıralamaktadır: “İlk olarak, kültür millîdir, medeniyet ise beynelmileldir. İkincisi, medeniyet, bir millettten başka bir millete geçebilir, kültür ise millî olduğu için geçemez. Üçüncüsü, bir millet, medeniyetini değiştirebilmesine karşın, kültürünü değiştiremez. Dördüncüsü, medeniyet, akıl ve yöntemle yapılır, kültür ise ilham ve hadsle yapılır. Beşincisi, medeniyet ekonomik, dinî, hukukî, ahlâkî vb. fikirler bütünüdür, kültür ise dinî, ahlâkî, estetik duygular bütünüdür” (Gökalp, 2007’den akt. Saygın, 2017: 227-228). Her milletin kültürünün başka milletler tarafından taklit edilemeyecek derecede “özgün” olduğunu düşünen Gökalp, ancak Türk kültürünün korunması şartıyla Türkiye’nin Avrupa medeniyetini benimsemesinin mümkün olduğu kanaatindeydi. Fakat Cumhuriyet modernleşmesi, Batı’nın, Osmanlı Devleti’ne karşı yalnızca teknik üstünlüğünün olduğu düşüncesinden hareketle Batı’nın “teknîği” ile “kültürü” arasında bir ayrıma giden Gökalp’ten farklı hareket etmiştir. Cumhuriyet modernleşmesini yürüten Kemalist kadro, geleneksel toplumun dayandığı kültürel değerlere modern toplumda artık yer olmadığı düşüncesinden hareket eden Aydınlanma düşüncesi çizgisini takip eden bir modernleşme öngörmüştür. Öyle ki, Berkes’in (2002: 547) de dikkat çektiği şekilde, Türkiye’de 1925, 1928, 1931, 1932 ve 1934 yıllarında gerçekleştirilen inkılâplar, Gökalp düşüncesinde hars/kültür alanına giren değişiklikler olmasına karşın, Atatürk tarafından bu değişikliklerin hepsi “uygarlık değişmesi” biçiminde ele alınmıştır.²

² Atatürk’ün, Gökalp’ten farklı olarak, hars/kültür ile medeniyet arasında belirgin bir fark bulunmadığı şeklindeki görüşünü desteklemek amacıyla şu anekdota yer verilebilir. Atatürk, Âfetinan’ın aktardığı şekilde “medeniyet ne demektir?” sorusunu şöyle cevaplamıştır: “Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan [kültürden] ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur...” (Âfetinan, 2019: 383).

Tanzimat Fermanı'yla birlikte yoğunluk kazanan Osmanlı devrindeki modernleşme hamleleri, Doğu ile Batı arasında yaşanan "kararsızlıklar" sebebiyle "telifçi" bir karaktere dayandığı için istenen neticeleri vermemiştir (Tunaya, 1969: 134). Tanzimat reformları tam da bu düalist yapısı sebebiyle ciddi eleştirilere uğramıştır. Tunaya (1960: 63) ve Timur'un (1968: 58) nezdinde Tanzimat modernleşmesi, modernleşmek amacıyla getirilen "yeni" müesseseler karşısında geleneği temsil eden "eski" müesseselerin de varlığını sürdürmesi sebebiyle eleştirilmiştir; Berkes (2002: 172) de benzer şekilde kendisini hemen her alanda gösteren "eski-yeni" ikiliğinden dem vurmıştır.³ Cumhuriyet modernleşmesi ise bir "bütün" olarak telâkki edilen Batı medeniyetinin topyekûn alınması düşüncesi üzerinden hareket etmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sindeki reformların, Osmanlı devri reformlarından en temel farkı "...eski düzenin ve eski zihniyetin bekasını sağlayacak sınırlı yenilikleri değil, tam aksine o düzenin ve o zihniyetin yerine geçecek yeni esasları, yeni müesseseleri, yeni düzeni, yeni hayatı amaç edinmiş olmasıdır" (Sinanoğlu, 1969: 183). Atatürkçülüğün; siyasal, ekonomik ve kültürel alanda "çağdaş Türkiye"yi amaçladığını ifade eden Giritli (1984: 102, 104), uygarlık ile kültürün bir olduğunu ifade eden Atatürk'ün takip ettiği yolu "bütüncü çağdaşlaşma" olarak tarif etmekte, Kili (1981: 222) ise Cumhuriyet modernleşmesini yine benzer şekilde "tüm çağdaşlaşma" olarak isimlendirmektedir. Avcıoğlu'na (1969: 163) göre ise Atatürk, çağdaş uygarlığa geçişte "Batı'dan ne alalım, ne almayalım" biçimindeki "anlamsız tartışmaları" bitirmiştir.

Mardin (2003: 49) de benzer şekilde Tanzimat sonrasındaki Osmanlı modernleşmesinin, "Osmanlı", "Türk", "İslâm" ve "Müslüman" kimlikleri etrafında devamlı olarak bocalamalar yaşadığından bahsetmektedir. Her ne kadar Jön Türkler nihayet Türk kimliğinde karar kılmış olsalar da Osmanlı ve İslâm kimlikleri üzerinden süregelen Tanzimat sonrasındaki söz konusu bocalamalar devam etmiştir. Cumhuriyet modernleşmesi ise bu türden kimlik sorunlarına sebebiyet verdiğini düşündüğü ve Tanzimat'tan beri süregelen her türlü kimlik bunalımını sona erdirmek istemiştir. Evvela, saltanatın kaldırılması ile "Osmanlı" kimliği kesinkes tasfiye edilmiş; Cumhuriyet'in ilanından sonraki lâik inkılâplar ile içerisinde "İslâm" ve "Müslüman" kimliklerini de ihtiva eden her türden geleneğin tasfiyesine çalışılmıştır (Berkes, 1997: 17). Son tahlilde -Tanzimat'tan beri etkileri hissedilen Batıcı görüşlerin de eşliğinde- 20. yüzyıla rengini veren "ulus-devlet" anlayışı içerisinde "Türk" kimliğinde karar kılınmıştır. Peyami Safa'nın aşağıya alınan satırları, Cumhuriyet modernleşmesinin "topyekûnculuk" yönünü ortaya koymaktadır:

Atatürk bu büyük ameliyatı yaptı... Batı metodunu, yeniçağ Avrupa'sının tekniğini ve milletlerarası ilişkilerini, yıkılmış bir imparatorluğun zaruri kıldığı endişelerden hiçbirleriyle sakatlamadan, şeriat ve saltanat korkusundan temizlenmiş bir bütünlükle, yekpare ve tastamam bir inkılap hareketi halinde memlekete sokmak. Artık Tanzimat'ın yarı şer'i, yarı nizami mahkemesinden eser kalmayacaktı; artık Türk maarifi yarı mektep, yarı medrese

³ Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat devrinde hız kazanan -ve esasen Tanzimat öncesine kadar götürülebilecek olan- modernleşme çabaları, yukarıda bazı örneklerine yer verildiği şekliyle, muhtelif alanlarda gelenekle modernliği/eskiyle yeniye mezmetmeye çalışarak düalist bir yapının yerleşmesine kapı aralaması sebebiyle eleştirilse de, Ortaylı'nın (2018: 250) ifade ettiği gibi "geleneği değiştirme geleneği de Tanzimatçılarla başlamıştır." Bu noktada, Ortaylı'nın dikkat çektiği şekliyle Cumhuriyet modernleşmesinin köklerini Osmanlı modernleşme geleneğiyle ilişkilendiren bir görüşün yanında, Türkiye'nin Tanzimat öncesine kadar geri götürülebilecek olan modernleşme tecrübelerini ve bu süreç sonunda elde ettiği müktesebatı genellikle görmezden gelerek, Türk modernleşmesinin miladı olarak 1923'e referans veren bir görüş karşı karşıya gelmektedir. Kongar (1981: 49) gibi "Atatürk'ün eylemi, düşünsel olarak da, siyasal olarak da Osmanlı içinde Tanzimat'tan beri oluşagelen birikimlerin bir sonucudur" görüşünden hareket eden bir perspektifin yanında, Kili (1981: 222) gibi "Osmanlı düzeltim [reform] girişimleri çağdaşlaşmayı amaç edinmemiştir" görüşünden hareketle, Türk modernleşme tarihinin başlangıcını Türkiye Cumhuriyeti tarihinden ibaret gören bir yaklaşım da mevcuttur.

içinde bilgi dağıtmayacaktı. Artık enveriye, şu, bu gibi yarı şapka, yarı külah acayip serpuşlar aranmayacaktı; artık yarı alaturka, yarı alafranga musiki olmayacak ve Türk kadını yarı tavuk, yarı insan halinden çıkacaktı. Atatürk'ten evvel Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılap hareketleri yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletın başına bütün belaları üşüştüren bu yarımliktı; Türk bünyesini hem Doğu ve Batı hem de din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu (Halıcı ve Burgaç, 2016: 1028).

Son olarak, Cumhuriyet modernleşmesinin sınırlarının daha net olarak çizilebilmesi adına şu hususun altını çizmek yerinde olacaktır. Cumhuriyet modernleşmesi, çalışma boyunca örneklerine yer verildiği üzere, Batı medeniyeti ve kültürünün birbirinden ayrılmaksızın topyekûn bir şekilde benimsenmesi sebebiyle Osmanlı modernleşmesine nazaran daha radikal bir çizgi takip etmiştir. Ancak, Kemalizm'in bu radikal devrimciliği/topyekûncülüğü siyasal düzen, hukuk, kültür, eğitim gibi üst yapıyı içeren alanlarda daha belirginken, ekonomik alanı içeren sınıfsal ilişkiler ve toprak mülkiyeti gibi alt yapı devrimlerinde ise Osmanlı Devleti'nden devralınan mevcut düzende köklü değişikliklere girişmemesi sebebiyle daha muhafazakâr bir görünüm arz etmiştir. "Hilafetin kaldırılması, lâiklik, öğretim birliği, tekkelerin kapanması, Medenî Kanun vb. devrimleri" "cesur" olarak niteleyen Avcıoğlu (1969: 171); buna karşılık, bütün bu yeniliklerin "toprak reformu gibi toplumsal yapıyı bir çırpıda temelden değiştirecek nitelikte hareketler" olmadığını eklemektedir. Parla'nın (1994: 37) dikkat çektiği üzere, siyasal ve kültürel planda radikal olan Atatürk inkılapları, sosyal ve sınıfsal planda aynı radikalizmi benimsememiştir. Zürcher (2019: 206) de benzer kanaati paylaşmaktadır: "Kemalistler tıpkı kendilerinden önceki İttihatçı reformcular gibi, gerçek bir sosyo-ekonomik devrim ya da reform programının önünü açmayı birdenbire durdurdular. Ülkedeki mülkiyet ilişkilerini değiştirmek için hiç girişim olmadı." Kemalist modernleşmenin anılan bu yönüne istinaden Cumhuriyet devrinde istenen ilerlemelerin kaydedilemediğini düşünen araştırmacılar da vardır. Örneğin, Kemalist kadroların bütün çabalarına karşın, Türkiye Cumhuriyeti'nin aslî unsurlarının Osmanlı Devleti'nin "kalıntıları" hâlinde yaşadığını ifade eden Selek, Osmanlılığın izlerinin bir türlü silinemediği kanaatindedir. Selek, bu durumu "toplumun üst yapısındaki değişme, alttaki değişme ile uygunluk hâlinde değildir" şeklinde açıklamaktadır (Selek, 1965: 393-395). Benzer bir görüşü ortaya koyan Avcıoğlu (1969: 177), Kemalist kadroların üst yapıya ilişkin inkılaplarının "değiştirilemeyen eski toplumsal yapı üzerine oturtulmuş" olduğundan, çağdaş uygarlığa erişme ülküsünde istenen seviyeye ulaşamadığı düşüncesindedir. Söz konusu eleştiriler kabul edilebilmekle birlikte, bu durumun altında yatan temel faktör, giriş bölümünde de değinildiği şekilde, Türkiye'deki modernleşme tecrübesinin Batı Avrupa'da doğal olarak seyreden tarihsel süreçten farklı olmasındadır. Modernleşmenin başat faktörlerinden olan sanayileşme, Türkiye'de eksik kalmıştır. Osmanlı Devleti, güçlü bir sanayileşme hamlesi yapamadığı gibi; Sanayi Devrimi'nin, Osmanlı gibi sanayileşememiş ekonomilerde kendisini gösteren uluslararası ortamdan kaynaklı olumsuz etkilerine de maruz kalmıştır. Bu ortam içerisinde ise Batı Avrupa'dakine benzer bir burjuvazi serpilememiş, genel olarak sınıfsal ilişkiler de güdük kalmıştır. Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı'dan tevarüs eden bu sınıfsal kompozisyonu değiştirme gayretinde bulunmamış; tam aksine, "sınıfsız toplum" düşüncesi üzerinden hareket ederek, sınıf temelli politikalara cevaz vermemiştir.

4. Sonuç

Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı modernleşmesinin birikimlerinden de yararlanıp ortaya koyduğu modernleşme tasarısı, Aydınlanma düşüncesinin eşlik ettiği Batıcı eğilimlerle, Türkçü milliyetçiliğin sentezinden doğan lâik bir ulus-devlet inşasına dayanmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesinin bahsedilen bu terkip üzerinden uygulamaya giriştiği

modernleşme düşüncesinin Osmanlı modernleşmesinden en temel farkı, medeniyet ile kültür kavramlarına bakışında kendisini göstermiştir.

Medeniyet ile kültür kavramları arasında bir ayrıma giden Osmanlı modernleşmesi, daha ziyade teknik ve bilimsel alandaki ilerlemeler ile özdeş gördüğü medeniyet kavramı üzerinden, söz konusu alanlardaki ileri seviyesine istinaden Batı medeniyetini benimsemiş; bunların dışında kalan alanları ise kültür dairesi içerisinde görmesi bakımından daha çekimser davranmıştır. Cumhuriyet modernleşmesi, medeniyetin yaratılmasında kültürün öncü rolüne dayanarak, kültür ve medeniyet kavramları arasında bir ayrıma gitmemiş; Batı medeniyeti ile özdeş görülen Batı kültürünü de benimseme arzusunda olmuştur. Üstelik Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesine nazaran daha kesin ve kararlı bir şekilde Batı medeniyetinden yana tavır koymuş; bilhassa Tanzimat'la birlikte baş gösteren "eski-yeni" ya da "muhafazakârlık-modernlik" temelindeki ikilikleri/düalist yapıyı ortadan kaldırarak, son asırlardaki bocalamalara son vermiştir. Cumhuriyet modernleşmesi, F. Rıfki Atay'ın (1969: 9) ifadesiyle "...Tanzimat'tan beri birbirleriyle boğuşarak süregelen Şark-Garp ikiliğini ortadan kaldırmıştır."

Son tahlilde, Osmanlı modernleşmesini takip eden Cumhuriyet modernleşmesinin temel gayesi, imparatorluktan artakalan topraklarda bir "ulus yaratma/nation building" süreci içerisinde Batı medeniyetinin her türlü nimetlerinden istifade eden müreffeh bir modern ulus-devletin temel dayanağını teşkil edecek ve herkes tarafından benimsenebilecek bir Türk kimliğinin oluşturulması olmuştur. Cumhuriyet modernleşmesi ve esasen Kemalizm; "Osmanlı devlet seçkinlerinin, 1631'de Mustafa Koçi Bey'in IV. Murat'a sunduğu risaleden beri sordukları 'Bu devlet nasıl kurtarılabilir?' sorusuna verilen son ve en başarılı yanıt olarak yorumlanabilir" (Kazancıgil, 2009: 208-209).

Kaynakça

- ÂFETİNAN, A. (2019). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- AKYILDIZ, A. (2011). Tanzimat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 1-10.
- ATAY, F. R. (1969). Cumhuriyet. *Atatürkçülük Nedir?* (Haz. Y. N. Nayır). İçinde (9-24). İstanbul: Varlık Yayınları.
- ATALAY, O. (2016). İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye’de Siyasetin Kutsallaşması. Yayımlanmış Doktora Tezi. *Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III. *Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.*
- ATEŞ, T. (2002). Türk Devrim Tarihi. *İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.*
- AVCIOĞLU, D. (1969). Türkiye’nin Düzeni: (Dün-Bugün-Yarın). *Ankara: Bilgi Yayınevi.*
- BERKES, N. (1997). İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz? C. 2. *İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.*
- BERKES, N. (2002). Türkiye’de Çağdaşlaşma. *İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.*
- BOLAY, S. H. (2007). Türk Düşüncesinde Gezintiler. *Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.*
- ÇETİNSAYA, G. (2003). Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat zihniyeti. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Ed. M. Ö. Alkan). İçinde (54-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇOLAK, Y. (2009). Türkiye’de Medeniyet ve Modernleşme. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6(21-22), 145-167.
- GİRİTLİ, İ. (1984). Atatürkçülük İdeolojisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 102-107.
- GÖBEL, A. (2023). Pozitivist Düşüncenin Kemalist Modernleşme Üzerindeki Etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 28(110), 65-96.
- GÖKALP, Z. (1968). Türkçülüğün Esasları. *İstanbul: Varlık Yayınları.*
- HALICI, Ş. ve BURGAÇ, M. (2016). Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok: (1919-1938). *İstanbul: Kaynak Yayınları.*
- HANİOĞLU, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, 148-152.
- İNALCIK, H. (2013). Rönesans Avrupası: Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci. *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- KALAYCIOĞLU, E. ve SARIBAY, A. Y. (2009). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (Ed. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay). İçinde (9-38). Bursa: Dora Yayınları.
- KARA, İ. (2019). Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm C. 1. *İstanbul: Dergâh Yayınları.*
- KARAKAŞ, M. (2022). Türk Modernleşmesi Üzerine Değerlendirmeler. *Sosyologca*, 24, 109-120.

- KAZANCIGİL, A. (2009). Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (Ed. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay). İçinde (207-232). Bursa: Dora Yayınları.
- KİLİ, S. (1981). Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli. *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.
- KONGAR, E. (1981). Atatürk ve Devrim Kuramları. *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.
- KÖKER, L. (2016). Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi. *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- LEWİS, B. (1984). Modern Türkiye’nin Doğuşu. (Çev. M. Kıratlı). *Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi*.
- MARDİN, Ş. (1983). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908. *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- MARDİN, Ş. (2003). Yeni Osmanlı Düşüncesi. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Ed. M. Ö. Alkan). İçinde (42-53). İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2017). Türkiye’de Toplum ve Siyaset. (Der. M. Türköne ve T. Önder). *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- MARDİN, Ş. (2018). Türk Modernleşmesi. (Der. M. Türköne ve T. Önder). *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- ORAN, B. (1999). Atatürk Milliyetçiliği: Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme. *Ankara: Bilgi Yayınevi*.
- ORTAYLI, İ. (2003). Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (Ed. M. Ö. Alkan). İçinde (37-41). İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2009). Osmanlı Devleti’nde Lâiklik Hareketleri Üzerine. *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (Ed. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay). İçinde (191-206). Bursa: Dora Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2018). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. *İstanbul: Kronik Kitap*.
- PARLA, T. (1994). Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları C. 1: Atatürk’ün Nutku. *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- SAYGIN, A. (2017). 20. Yüzyıl Türk Düşüncesinde Garbiyatçılık. *İstanbul: Açılım Kitap*.
- SELEK, S. (1965). Millî Mücadele (II): İstiklâl Harbi: Yeni Türk Devletinin Kuruluşu. *İstanbul: Toker Matbaası*.
- SHAW, S. J. & SHAW, E. K. (2002). History of the Ottoman Empire and Modern Turkey V. 2: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975. *New York: Cambridge University Press*.
- SİNANOĞLU, S. (1969). Türk İnkılâbının Ünlü Değeri. *Atatürkçülük Nedir?* (Haz. Y. N. Nayır). İçinde (183-191). İstanbul: Varlık Yayınları.
- TİMUR, T. (1968). Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli. *Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*.

- TİMUR, T. (1997). Türk Devrimi ve Sonrası. *Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.*
- TUNAYA, T. Z. (1960). Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri. *İstanbul: Yedigün Matbaası.*
- TUNAYA, T. Z. (1969). İdeolojik İstiklâl. *Atatürkçülük Nedir?* (Haz. Y. N. Nayır). İçinde (130-136). İstanbul: Varlık Yayınları.
- TUNAYA, T. Z. (2002). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük. *İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.*
- ZÜRCHER, E. J. (2019). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Çev. Y. Saner). *İstanbul: İletişim Yayınları.*